

AZ UDMURT INCHOATÍV/KAUZATÍV IGEPÁROK TIPOLOGIAI TANULSÁGAI

KOZMÁCS ISTVÁN

Az utóbbi időkben egyre többször bukkannak fel az általános nyelvészeti tárgyú írásokban egyes kisebb finnugor nyelvek adatai is. Mivel ezek a nyelvek nem rendelkeznek modern leíró nyelvtannal, s általában is meglehetősen ritkán születik olyan írás, amely valamely újabb nyelvészeti paradigma keretében tárgyalná e nyelvek jelenségeit, nem csodálkozhatunk, hogy ezen nyelvek adatai téves következtetések levonására készítetik a felhasználókat.

Az alábbiakban egy tipológiai írás elemzésével azt mutatom be, hogy a kritikatlan forrásfelhasználás hogyan vezethet kételkedéssel fogadható eredményekre. Martin Haspelmath egy 1993-as írásában az általa inchoatív/kauzatív igealternációnak nevezett jelenség tipológiájához kívánt újabb adatokkal hozzájárulni. A vizsgált nyelvek között volt az udmurt is.

Haspelmath azokat az ige párokat nevezte inchoatív/kauzatív párnak, amelyek esetében teljesültek a következő formális feltételek:

1. Szemantikailag definiáltak: ugyanazt az alapszituációt fejezik ki (express the same basic situation), általában állapotváltozást vagy ritkábban a going on (= non agentive activity in the Vendlerian sense, a terminust kölcsönözte Quirk 1985: 201-ből [= egy angol modern nyelvtan]) cselekvést.
2. Az inchoatív és a kauzatív abban különböznek, hogy a kauzatív tartalmaz egy ágens résztvevőt (agent participant), az inchoatív ige pedig kizárja az okozó ágenst (causing agent) és olyannak mutatja be a szituációt, mint amely magától folyik le.
3. A kauzatív ige általában tranzitív, az inchoatív ige általában intranszítív, de a viszonyukat nem lehet egy egyszerű tranzitív/intranszítív viszonyra korlátozni (nem minden tranzitív/intranszítív pár egyúttal kauzatív/inchoatív is).
4. Az inchoatív szemantikailag megegyezik a kauzatív passzvizáltjával (similar to the passive of the causative), de lényeges különbség, hogy az inchoatívban nincs elnyomott ágens; sőt olyannak van az esemény bemutatva, mint ami spontán módon, ágens nélkül zajlik le. Ez persze nem jelenti azt, hogy nincs okozó az objektív szituációban:

a) inch. *The snowwoman melted.*

b) kauz. *The sun melted the snowwoman.*

Az a) mondatban is van okozó, de az esemény spontánnak van beállítva.

Másik eset: nem célzatos az állapotváltozás (is not a telic change of state), ellenkezőleg: atelikus going-on a szituáció:

- a) inch. *The top is spinning.*
 b) kaus. *The child is spinning the top.*

Haspelmath szerint formailag három fő típusa van a váltakozásnak: a kauzatív, az antikauzatív és a nem direkt alternáció:

1. Kauzatív alternáció: az inchoatív ige az alap, ebből képzett a kauzatív. Jelölhető a váltakozás affixummal (grúz), kauzatív segédigével (francia), töváltoztatással (arab).
2. Antikauzatív alternáció: a kauzatív ige az alap, az inchoatív a képzett, lehet affixum (orosz), segédige (lezgian), töváltakozás (hindi-urdu) segítségével.
3. Nem direkt alternáció: egyik igefajta sem derivált a másikból. Ennek a következő alfajai vannak:
 - Equipollent alternáció: mindkét fajta ige közös töből képződik (japán), vagy különböző segédigével (hindi-urdu), vagy különböző módon változó tövel (litván).
 - Szuppletív alternáció: eltérő igitövek használatosak, pl. orosz: *зопеть* 'ég' (intr.) <> *жечь* 'éget' (tr.)
 - Labilis alternáció: ugyanaz az ige használatos mind a két funkcióban.

Továbbá: az inchoatív/kauzatív igepárok a következő szemantikai megszorítással nevezhetők egymás párjának:

- az alapszituáció állapotváltozás vagy going-on féle kell, hogylegyen,
- állapot (a state) nem lehet egy inchoatív/kauzatív változás inchoatív tagja,
- egy cselekvés (action), amely nem állapotváltozást fejez ki, nem lehet kauzatív tag,
- az ágenses intranszitiv igék (agentive intransitive verbs, like talks, dance) nem lehetnek inchoatív tagok egy inchoatív/kauzatív párban, mert nem spontán cselekvések,
- a legfontosabb specifikus szemantikai feltétel az ilyen igepárok esetében az ágensorientált jelentéselem (agent-oriented meaning component) hiánya.

Általánosítva megállapítja, hogy egy igejelentés, amely állapotváltozást vagy going-on-t fejez ki, lehet egy inchoatív/kauzatív pár tagja, hacsak nem rendelkezik az ige egy ágensorientált jelentéskomponenssel, vagy más, olyan magasan specifikus (highly specific) jelentéselemmel, amely az esemény spontán lefolyását rendkívül valószínűtlenné teszi.

Haspelmath szerint ez a kijelentés valószínűleg univerzálé. Mégis azt találjuk, írja, hogy vannak esetek, amikor az egyes nyelvek ilyen párjait egy másik nyelvre mégsem lehet lefordítani, csak más formákkal. Ennek magyarázata lehet:

- Ez az állítás mégsem univerzálé, hanem az egyes nyelvekben eltérés van.
- Az egyedi igejelentés (individual verb meaning) tér el egymástól egy kissé az egyes nyelvekben, azaz az orosz *мыть* 'mos' nem jelenti pontosan ugyanazt, mint az angol *wash* 'mos'.

Ez az utóbbi a valószínűbb, és egyetérthetünk Haspelmath-tal, hogy a tétel valóban univerzálé.

Ez a fajta alternáció különösen szabályos azoknál az igéknél, amelyeket melléknévből képeznek:

лучший 'jobb' > *улучшить* 'jobbít' > *улучшиться* 'jobbul',
высокий 'magas' > *повысить* 'magasít' > *повыситься* 'megmagasodik',
широкий 'széles' > *расширить* 'szélesít' > *расшириться* 'kiszélesedik'.

A továbbiakban Haspelmath huszonegy nyelv 31 azonos ige párját mutatja be, köztük a magyar, finn és udmurt ige párokat. Az udmurt elemzés végén megállapítja, hogy az udmurt esetében az összesen 31 igéből:

A (antikauzatív irányú képzés): 10,5

C (kauzatív irányú képzés): 12,5

E (equipoll, közös tö): 4,5

L (labilis, ugyanazon ige): 2,5

S (szuppletív, eltérő igetövek): 1

Az A/C képzés aránya tehát: 0,84 (ratio of anticausative to causative pairs). A nem képzett alakok százalékos aránya: 26 (percentage of non-directed pairs).

A	C	E	L	S
10,5	12,5	4,5	2,5	1

A Haspelmath által felvett adatok a következők voltak (a táblázat már tartalmazza (dőltén és félkövérrrel) a megváltozott státuszokat, külön oszlopban kérdőjellel az elmaradt elemzéseket):¹

Inch/Caus (C = Inch > Caus, A = Caus>Inch)

1. sajkany/sajkatyny		C			
2. tijaškyny/tyjany	A				
3. sutskyny/sutyny	A				
4. kulyny/vyjyny					S
5. ustiškyny/ustyny	A				
6. pytsaškyny/pytsany	A				
7. kutskyny				L	
8. dyšiny/dyšetyny		C			?dyšetskyny/dyšetyny A
9. lukaškyny/lukany	A				
10. völmyny/völmtyyny		C			?völmyny/völdyny E
11. vyjyny/vyjtyyny		C			
12. voštiškyny/voštyny	A				?voštiškyny/voštiškytyny C
13. čyžany/čyžatyny		C			?čyžatiskyny/čyžatyny A
14. kuaškyny/kuaškatyny		C			
15. yšyny/yštyyny (helyes: yš-)		C			?yštyškyny/yštyyny A
16. azinskyny/azyntyny			E		Helyesen: azyntiškyny/azyntyny A
17. gerdžaškyny/gerdžany	A				

¹ Az udmurt nyelvi alakok Haspelmath eredeti közlése szerint.

18. byrektyny pöztyny/pöztyny (pöz-!)		C		L	?pöztyny/pöztyskyny A
19. vettaškyny/vettany	A				
20. kysyny				L	
21. dšutskyny/dšutyny	A				
22. byryny/bydtyny bydesmyny/bydestyny		C			Helyesen: <i>byryny/bydtyny</i> S
23. bergany/bergatyny		C			?bergatyny/bergatskyny A
24. pityrskyny/pytirtyny			E		Helyesen: <i>pityrtyny/pityrtiskyny</i> A
25. kynmyny/kyntyny			E		Valójában 3 adat: <i>kynmyny/kynmytyny</i> C <i>kyntyny/kyntisýkyny</i> A
26. sylmyny/sylmytyny		C			
27. tyrmyny/tyrmytyny		C			
28. umojany/umojatyny umojatskyny/umojatyny	A	C			Tessék itt mindkettő!
29. kuašmyny/kuaštyny			E		Valójában 3 adat: <i>kuašmyny/kuašmytyny</i> C <i>kuaštiskyny/kuaštyny</i> A
30. piliškyny/pilyny	A				
31. dugdyny/dugdytyny		C			?dugditysýkny/dugdytyny A

Ezzel az elemzéssel az eredmények (a kérdőjeles elemzések nélkül):

A	C	E	L	S
13	13,5	0,5	2,5	1,5

A/C = 0,962 (ratio of anticausative to causative pairs)

% non-dir = 14,5 (percentage of non-directed pairs)

A változások oka, hogy Haspelmath 5 esetben tévesen elemzett, ebből 2 esetben a morfológiai elemzésében derivált tételek helyett csak közös tövet tételez fel (25. és 29. adat). Valójában mind a két esetben mind a három pár kielégíti a megadott feltételeket), 2 esetben derivált tétel helyett közös tövet vesz fel, pedig csak a morfológiai elemzése téves (16. és 24. adat, erről lásd Kozmács 2002), 1 esetben derivációt vél ott, ahol valójában eltérő töveket találunk (22. adat).

A kérdőjellel jelölt adatok:

- a 10. tételnél van E pár is a C mellett
- a 12. tételnél van C pár is A mellett
- a 7, 13, 15, 18, 23, 31. tételnél van A pár is a C mellett (a 28. tételnél maga a szerző is feltünteti a két párt.)

Ha ezeket az adatokat is figyelembe vesszük az elemzés során, akkor a következő eredményt kapjuk:

A	C	E	L	S
15 (20 adat)	11,5 (16 adat)	2,66 (5 adat)	2,33 (3)	1,5 (2)
A/C = 1,30 (ratio of anticausative to causative pairs)				
% non-dir = 20,9 (percentage of non-directed pairs)				

Leszögezhetjük tehát, hogy az udmurt esetében a tipológiai besorolás lényegesen megváltozott a teljes adatállomány morfológiaiilag pontosabb elemzése után. Az eltérő eredmény szignifikánsnak tartható a nem képzéssel létrejövő párok esetében, mivel ezek belső megoszlása megváltozott és százalékos aránya is csökkent: csökkent azon alakok száma, amikor ugyanazon töből, más-más képzővel jönnek létre a párok, illetve egészen pontosan azt tapasztaljuk, hogy az equipollent-féle páralkotás mellett ilyenkor találunk képzett párokat is.

Különösen feltűnő az arány megváltozása az antikauzatívból kauzatív irányú képzés esetén: a tendencia megfordult. Míg Haspelmath adatai alapján az udmurtban inkább kauzatív alakokat képeznek antikauzatívból, addig a mi számításaink szerint inkább antikauzatívot képeznek kauzatívból.

Ezek az eredmények is változhatnak, ha a korpuszt másképp választjuk meg. A bevezetőben említett feltételeknek ugyanis megfelelnek azok a névszóból képzett udmurt igék is, amelyek kapcsán Haspelmath is megjegyezte, hogy esetükben az alternáció különösen szabályos. Az udmurtban számos olyan igét találunk, amelyet *-m-* képzővel hozhatunk létre névszóból. Ezek általában 'valamivé válik, valamilyenné válik' jelentésűek lesznek. Ezekből az igékből meglehetősen nagy számban képezhető egy *-t-* kauzatív képzővel 'valamilyenné tesz' jelentésű ige, azaz számos antikauzatív > kauzatív képzéssel fogunk találkozni. Az ilyen igéket aztán egyes esetekben egy *-šk-* képzővel fordított irányú képzésűvé lehet tenni (*burmĩnĩ* 'выздороветь, вылечить' > *burmĩtĩnĩ* 'вылечить' > *burmĩtĩškĩnĩ* 'вылечиться, поправиться').

Az említett *-m-* képzővel azonban olyan igék is képezhetők, amelyek jelentése 'valamilyenné tesz'. Egyes ilyen igékből az említett *-šk-* képzővel antikauzatív ige képezhető (*gordmanĩ* 'сделать красным' > *gordmaškĩnĩ* 'стать красным'). Olyan esettel is találkozhatunk, amikor a képzéssel keletkezett ige a labilis alternáció esetét fogja megvalósítani: egyszerre képviseli a kauzatív és az inchoatív jelentést is (*felmanĩ* 'красить в алый' ~ 'начать лететь').

Az udmurt igék egy része névszóból *-a-* képzővel jön létre. Egy jelentős részük inchoatív jelentésű. Ezekből a már említett *-t-* képzővel kauzatív igéket lehet előállítani. Majd a most már talán egyáltalán nem meglepő módon az *-šk-* képzővel lehet ezeket intranzitívvá tenni (pl. *lapeganĩ* 'стать неглубоким' > *lapegatĩnĩ* 'сделать неглубоким' > *lapegatĩškĩnĩ* 'сделаться неглубоким'). A példa azt sugallja (pontosabban orosz fordítása), hogy az *-šk-* képzős alak nem inchoatív a haspelmathi értelemben, hiszen feltételez ágens szerepű részvevőt. Ez összhangban lenne a jelöltség és jelentés bonyolódásának tételével is. Mivel azonban vannak ezzel ellentétes értelmű példáink is, ezt a hipotézist célzott kutatással kell alátámasztani vagy megcáfolni.

Láthattuk tehát, hogy az udmurt nyelv igeképzése kutatásának jelenlegi helyzetében meglehetősen kockázatos dolog az udmurtra vonatkozóan tipológiai kijelentéseket tenni. Igazoltuk, hogy a korpusz megválasztása, a kiválasztott adatok elemzése (illetve azok megítélése) lényegesen befolyásolhatja az eredményt. Annak érdekében, hogy a finnugor nyelvek adatai alapjául szolgáljanak tipológiai vizsgálatokhoz, fontos lenne a kisebb finnugor nyelvek kutatásában az ilyen és ehhez hasonló alapkutatásokat elvégezni. Ezzel, gondolom, Mikola tanár úr is egyetértene.

IRODALOM

- Haspelmath, M. 1993: More on the typology of inchoative/causative verb alternations., in Comrie, B. – Polansky M. (eds): *Causatives and Transitivity*, Amsterdam, John Benjamins, 87–120.
- Kozmács I. 2002: Az *-šk-* marker alakja az egyes udmurt nyelvjáráscsoportokban. *Пермистика* 9, Ижевск, 246–255.